Л. І. МИЛОВИДОВА

ПРО ПЕРЕКЛАД ШЕКСПІРІВСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

У своїй діяльності перекладач, як і письменник, завжди виявляє творчу індивідуальність, свій почерк, свій власний спосіб тлумачення художніх творів. Одні перекладачі, за слушним висловом П. Антокольського, володіють чудовим даром перевтілення, що досягає досконалості [1], інші — особливою майстерністю перекладу, який відбиває особистість перекладача, його письменницький талант.

Індивідуальність у перекладацькій творчості проявляється як у передачі духу всього твору, так і у відтворенні подробиць оригіналу, багатства його образів, мовних особливостей, стилю. Тому цілком природно, коли, даючи оцінку тому чи іншому перекладові художнього твору, говорять не тільки про загальне враження, одержане від перекладу, але й про його деталі, за допомогою яких створюється таке враження. У зв'язку з цим не можна погодитися з думкою М. Чуковського, який, критикуючи буквалізм, висловлюється проти лінгвістичних адекватів як проявів буквалізму [2]. Тепер ніхто вже не дотримується тієї точки зору, що перекладачеві слід перекладати окремі слова або вирази. Та багато праць останніх років присвячено питанням передачі певних шарів лексики: прості, архаїзмів, фразеологізмів тощо. При перекладі художнього твору нехтувати передачею цих специфічних лексичних засобів не можна. Вона привертала і, очевидно, буде привертати й далі увагу теоретиків та практиків перекладу.

На наш погляд, способи передачі шекспірівських фразеологізмів заслуговують особливої уваги. Вони мають яскраво виражений національний характер і, будучи вкладеними в уста героїв шекспірівських драм, роблять їх мову виразною, влучною, багатою на відтінки й нюанси, неповторно своєрідною.

Мова драматичних творів Шекспіра давно вже стала предметом вивчення літературознавців та лінгвістів. Вона приваблює не тільки багатством словника, експресивністю, колоритністю виразів, але й тим, що одні фразеологізми, про які буде йти мова, створені великим англійським драматургом і увійшли в англійську мову як шекспірівські вирази, інші побутували й раніше, але закріпилися в мові завдяки Шекспіру [3]. Багато з них (стійкі вирази) досить поширені в сучасній англійській мові. Більшість цих виразів, як, наприклад: «To wear one's heart upon one's sleeve» або «Curst cows have curt horns», вживається дуже часто й не змінила свого значення в сучасній англійській мові. А такі, як «There is no love lost between them», трансформувалися, набувши іншого, іноді протилежного змісту (у Шекспіра цей вислів означав *Вони*

---

[1] П. Антокольський. Черный хлеб мастерства. — У кн.: Мастерство перевода. 1963. М., 1964, стор. 7.

[2] Н. Чуковский. Реалистическое искусство. — У кн.: Мастерство перевода. 1962. М., 1963, стор. 12.

[3] А. В. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. М., 1955.

кохають один одного, а в сучасній англійській мові — *Вони недолюблюють один одного*).

Поряд з іншими англійськими фразеологічними одиницями шекспірівські вирази включено до словника О. В. Куніна, який здійснив величезну й корисну роботу. Підібравши до кожного з них російський відповідник та ілюстрацію з художньої літератури, він сформулював на основі узагальнення багатого матеріалу ті види й способи перекладу фразеології, які можуть бути використані практично.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб, порівнявши переклади одних і тих же самих шекспірівських фразеологізмів, здійснені різними перекладачами, визначити ступінь їх індивідуального підходу в кожному окремому випадку.

Часто фразеологія шекспірівських творів передається різними перекладами абсолютно ідентично. Так, англійське прислів'я «Curst cows have curt horns», що звучить у Шекспіра як «God sends a curst cow short horns» [4], дослівно означає: *Бог дає битливій корові короткі роги.* А. Кронебергом [5] та Т. Щепкіною-Куперник [6] воно передається еквівалентним російським прислів'ям «Бодливой корове бог рог не дает». Переклад являє собою антонімічний варіант, семантично адекватний англійському виразові з деякою варіацією в образі. У цьому випадку переклад є й словниковим відповідником, який не порушує стилю живої розмовної мови, яскравої та образної за своїм характером.

У передачі прислів'я «Brevity is the soul of wit» [7], перекладеного А. Кронебергом [8] та М. Лозинським [9] дослівно як «Краткость есть душа ума», відсутні будь-які варіації. О. Кунін за лексичний російський варіант цього фразеологізму подає вираз «Краткость — сестра таланта». Та оскільки цей вираз вкладено в уста Полонія, який хоче сказати, що він буде лаконічним, бо лаконізм — ознака інтелекту, переклад Кронеберга та Лозинського, хоча він є дослівним, на наш погляд, у даній ситуації більш вдалий, ніж лексичний варіант, що має деяке відхилення від образу.

Однаковий калькований переклад виразу «As like as an apple to an oyster» [10], що не відзначається ні образністю, ні інструментовкою, дають П. Гнедич та А. Курошева: «Как яблоко на устрицу похоже» — у П. Гнедича [11]; «Как яблоко на устрицу точь-в-точь» — в А. Курошевої [12]. Лексичний варіант «Похож, как гвоздь на панихиду», поданий О. Куніним, дуже виразний і, мабуть, звучав би природно у вустах італійця Бьонделло.

Семантично тотожний переклад, що має однакову ритмічність, з невеликими відхиленнями лексичного характеру або порядку слів спостерігаємо при передачі таких фразеологізмів:

1. «Not to set at a pin's fee» (у Шекспіра — «I do not set my life at a pin's fee») [13] — «Мне жизнь моя ничтожнее булавки» (А. Кронеберг) [14]; «Мне жизнь моя дешевле, чем булавка» (М. Лозинський) [15];

2. «Better a witty fool than a foolish wit» [16] — «Мудрый глупец

---

[4] The Works of W. Shakespeare, т. II. London, 1905, стор. 11.
[5] Шекспир, т. 2. СПб., Изд-во Брокгауз—Эфрона, 1902, стор. 329.
[6] В. Шекспир. Избран. произвед. М.—Л., 1950, стор. 288.
[7] The Works of W. Shakespeare, т. VIII, стор. 213.
[8] Шекспир, т. 3, 1903, стор. 98.
[9] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 433.
[10] The Works of W. Shakespeare, т. III, стор. 46.
[11] Шекспир, т. 1, стор. 311.
[12] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 89.
[13] The Works of W. Shakespeare, т. VIII. стор. 202.
[14] Шекспир, т. 3, стор. 90.
[15] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 427.
[16] The Works of W. Shakespeare, т. III, стор. 142.

лучше глупого мудреца» (П. Вейнберг) [17]; «Лучше умный дурак, чем глупый мудрец» (М. Лозинський) [18].

Іноді вибір того чи іншого лексичного варіанта вносить відтінки в розуміння тексту. Так, вислів Марцелла «Something is rotten in the state of Denmark» з «Гамлета» [19] А. Кронеберг передає словами «Нечисто что-то в датском королевстве» [20]; М. Лозинський — «Подгнило что-то в датском государстве» [21]; Б. Пастернак — «Какая-то в державе датской гниль» [22]; О. Кунін — «Неладно что-то в датском государстве».

Перший варіант з виразом «нечисто что-то» містить у собі натяк на те, що в датській державі останнім часом коять дивні речі: бродить привид Гамлета-старшого в збруї — провісник невідворотних подій. Другий і третій варіанти («подгнило что-то...» і «какая-то в державе датской гниль») указують на те, що соціальний лад Данії почав розкладатися. Так принаймні коментують цей переклад деякі шекспірознавці [23]. Четвертий переклад («неладно что-то...»), більш загальний за своїм характером, поєднує значення трьох попередніх і є найбільш нейтральним.

При варіації у перекладі іноді буває важко вирішити, хто з перекладачів передає текст більш вдало, досягає більшої виразності, образності, особливо коли порівнюється переклад таких майстрів, як А. Кронеберг та М. Лозинський. Так, образне англійське прислів'я «Borrowing dulls the edge of husbandry» [24] — *Борги завдають збитків господарству* вони обидва передають досить вдало: А. Кронеберг — «А долг есть яд в хозяйственном расчете» [25]; М. Лозинський — «А займы тупят лезвие хозяйства» [26]. Кронеберг порівнює борг з отрутою, котра згубно діє на господарство. Лозинський відтворює шекспірівську метафору, тому його образ зовсім близький до оригіналу. Мабуть, ніхто з перекладачів не досяг такої майстерності відтворення метафоричних образів творів В. Шекспіра, як М. Лозинський.

Вираз з фразеологізмом «to speak daggers» (H a m l e t: I will speak daggers to her, but use none) [27] Кронеберг передає як «Кинжалы на словах; но не на деле» [28]. Лозинський ще більш образно передає цю метафору: «Пусть речь грозит кинжалом, не рука» [29]. Відмінною рисою його перекладу є в цьому випадку привнесення елементу персоніфікації. Та іноді М. Лозинський, використовуючи словниковий аналог, не передає шекспірівської метафори. Так, вираз

... I am declin'd
Into the vale of years... [30]

він перекладає:

... Я
Уже на склоне лет [31].

---

[17] Ш е к с п и р, т. 2, стор. 516.
[18] В. Ш е к с п и р. Избран. произвед., стор. 356.
[19] The Works of W. Shakespeare, т. VIII, стор. 203.
[20] Ш е к с п и р, т. 3, стор. 90.
[21] В. Ш е к с п и р. Избран. произвед., стор. 427.
[22] В. Ш е к с п и р. Гамлет. М., 1964, стор. 48.
[23] Див.: А. А. С м и р н о в. Творчество Шекспира. — У кн.: Вильям Ш е к с п и р. Избранные произведения. М.—Л., 1950, стор. X.
[24] The Works of W. Shakespeare, т. VIII, стор. 199.
[25] Ш е к с п и р, т. 3, стор. 88.
[26] В. Ш е к с п и р. Избран. произвед., стор. 425.
[27] The Works of W. Shakespeare, т. VIII, стор. 237.
[28] Ш е к с п и р, т. 3, стор. 114.
[29] В. Ш е к с п и р. Избран. произвед., стор. 445.
[30] The Works of W. Shakespeare, т. IX, стор. 128.
[31] В. Ш е к с п и р. Избран. произвед., стор. 490.

«To decline into the vale of years» означає *бути на схилі літ, старітися.* В перекладі П. Вейнберга цю метафору збережено:

... Начал я
В долину лет преклонных опускаться [32].

Його переклад у даному випадку поетизований.

Слід відзначити, що для перекладів Лозинського, як правило, не є характерним опущення образних шекспірівських виразів. Він передає їх саме в тому місці, де вони перебувають у Шекспіра, майже не вдаючись до методу компенсації втрат.

У Кронеберга і Лозинського знаходимо два по-своєму оригінальних переклади відомого виразу «The time is out of joint»:

Hamlet. **The time is out of joint:** — O cursed spite,
That ever I was born to set it right! [33]
Гамлет. Ни слова боле: **пала связь времен!**
Зачем же я связать ее рожден (переклад Кронеберга) [34].
Гамлет. **Век расшатался,** и скверней всего,
Что я рожден восстановить его (переклад Лозинського) [35].

Обидва переклади стали широко відомими, а вирази «Век расшатался» та «Пала связь времен» поширилися в російській мові. О. Кунін за словникові еквіваленти шекспірівському виразові подає тільки ці два аналоги. Перед нами приклад, коли два поетичних варіанти стали єдиними словниковими еквівалентами.

Останнім часом калькуванню приділяється особлива увага, висловлюються думки за і проти дослівного перекладу фразеології. Багато теоретиків перекладу дотримуються цілком правильної точки зору, вважаючи, що фразеологічні вирази можуть бути перекладені дослівно лише в тому випадку, коли не спотворюється зміст перекладуваного виразу, коли не знищується його словесна й ритмічна інструментовка та лаконічність [36].

Проаналізуємо переклад ідіоматичного виразу «To wear one's heart upon one's sleeve», якому О. Кунін дає лексичні відповідники «Не уметь скрывать своих чувств»; «Выставлять напоказ свои чувства»; «Не отличаться сдержанностью»; «Душа нараспашку»; «Что на уме, то и на языке». Не вдаючись у характеристику цих відповідників, відмітимо, що жоден з них не використано в перекладах.

Iago. For when my outward action doth demonstrate
The native act and figure of my heart
In complement extern, 'tis not long after
But I will **wear my heart upon my sleeve**
For daws to pick at: I am not what I am [37].

У П. Вейнберга:

Яго. Ведь внешними поступками раскрыть
Моей души и внутренность и сущность —
Не все ль равно, что **на ладонь ее**
Всю выложить и дать в добычу галкам?
Нет, я не тот, каким кажусь! [38]

У М. Лозинського:

Яго. Ведь если я примусь являть наружу
В моих поступках внутреннюю сущность
И **облик сердца,** я, в конце концов,
Начну его **носить на рукаве,**
Чтоб расклевали галки. Я — не я [39].

---

[32] Шекспир, т. 3, стор. 326.
[33] The Works of W. Shakespeare, т. VIII, стор. 207.
[34] Шекспир, т. 3, стор. 93.
[35] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 430.
[36] А. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь, стор. 11; С. Мамед-Заде. Точность плюс вдохновение. — «Дружба народов», 1967, № 2, стор. 185.
[37] The Works of W. Shakespeare, т. IX, стор. 88.
[38] Шекспир, т. 3, стор. 290.
[39] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 469.

У Б. Пастернака:

Яго. Но чем **открыть свое лицо** — скорей
Я галкам дам клевать свою печенку.
Нет, милый мой, не то я, чем кажусь [40].

«Выложить душу на ладонь» та «Открыть свое лицо» — два образных аналоги, що відповідають словниковому виразові *Быть видным, как на ладони* і всім тим, які вказані у словнику О. Куніна. П. Вейнберг знайшов дуже вдалий щодо смислу варіант перекладу шекспірівського виразу і з притаманною йому майстерністю вримував його у відповідний російський п'ятивірш, перших два рядки якого з великою точністю передають думку Шекспіра.

М. Лозинський, як бачимо, дав точний смисловий і майже дослівний лексичний варіант перекладу образного шекспірівського фразеологізму, пояснення якого, згідно з коментарями відомих радянських шекспірознавців М. Морозова та О. Смирнова, слід шукати в історичному минулому Англії, коли в Середні віки лицарі носили на рукаві кольори своєї дами й висловлювали цим свої почуття до неї.

Б. Пастернак, використовуючи спосіб аналога, передав думку адекватно за значенням, з властивими його перекладам енергійним лаконізмом та ритмічністю. Шекспірівський п'ятивірш він умістив у три рядки, а фразеологізм передав дуже коротко з переносним значенням в образі: «Открыть свое лицо» — в значенні *Выставить напоказ свои чувства.* Перекладаючи Шекспіра, Б. Пастернак не відтворює, а швидше творить на ту ж тему. Характеризуючи свій перекладацький почерк, він писав, що від перекладу слів та метафор він звернувся до перекладу думок і сцен [41]. Зважаючи на ту обставину, що фразеологічну сполуку, як і окреме слово, слід перекладати лише з урахуванням контексту, при дослідженні передачі образної фразеології Шекспіра можна зробити висновок не тільки про те, наскільки вдало й повно передається мовна енергія оригіналу, витонченість шекспірівської мовної майстерності, а й про те, наскільки вдало вплітається перекладуваний фразеологізм у загальну канву оригіналу і як він впливає на його зміст. Наприклад, яку рису характеру Яго, що йому належить вираз «To wear one's heart upon one's sleeve», розкривають наведені вище варіанти перекладу? Вплітаючись у загальну канву змісту, переклади П. Вейнберга та М. Лозинського говорять про те, що Яго далеко не лицар, що йому чужі високі почування й поняття. Він, індивідуаліст і хижак, протиставляє свій практицизм благородству, прямоті й чесності людей, що його оточують. Яго не може, згідно з перекладом Б. Пастернака, «открыть свое лицо» (*виставити напоказ свої почуття*), тому що такий крок викрив би його перед оточуючими як людину лицемірну, з повадками дволикого Януса.

В. Шекспір був громадянином своєї епохи в повному розумінні цього слова. Звідси — та велика майстерність, з якою він відобразив її в своїх творах. Часто фразеологізми шекспірівських творів пов'язані з реаліями побуту, народними звичаями й повір'ями епохи письменника. В багатьох випадках такі місця потребують пояснень, коментарів, як, наприклад, у випадку з виразом «To wear one's heart upon one's sleeve». Залежно від перекладу фразеологізму коментар може бути збережений, як це має місце в дослівній передачі Лозинського, або стати зайвим, як це ми бачимо в перекладах Вейнберга та Пастернака. При калькованому перекладі коментарі, як правило, зберігаються.

Необхідний, наприклад, є коментар до калькованого перекладу шекспірівського виразу «To lead apes in hell», суть якого стає зрозу-

---

[40] У. Шекспир. Полн. собр. соч. в 8-ми томах, т. 6. М., 1960, стор. 284.
[41] Б. Пастернак. Заметки о переводе. — У кн.: Мастерство перевода. 1966. М., 1968, стор. 110.

мілою, якщо звернутися до старого англійського повір'я про те, що старим дівам судилося після смерті бавити в пеклі мавп — на покарання за те, що в них не було своїх дітей. Проф. Кунін зазначає, що фразеологізм «To lead apes in hell» вживається з іронічним відтінком у значенні *вмерти старою дівою.*

У комедії «Приборкання непокірної» Катарина говорить:

I must dance bare-foot on her wedding day
And, for your love to her, **lead apes in hell** [42].

П. Гнедич дає переклад, близький до тексту оригіналу, міняючи тільки порядок слів та опускаючи вираз «To lead apes in hell»:

А я босая у нее на свадьбе
Пляши, да **нянчи обезьян в аду** [43].

А. Курошева вносить зміни в порядок слів, який має місце у П. Гнедича, залишаючи ту ж саму інструментовку:

А я пляши босой у них на свадьбе
Да **обезьян вынянчивай в аду** [44].

Інакше звучать ці рядки в перекладі П. Мєлкової, яка передає ідіому «To lead apes in hell» двічі:

Она получит мужа,
А мне **остаться старой девой**, что ли,
И из-за вас в **аду мартышек нянчить?** [45].

Поряд з близьким до тексту і двох попередніх перекладів варіантом «В аду мартышек нянчить» ми знаходимо в П. Мєлкової аналог «Остаться старой девой», близький до словникового відповідника, поданого О. Куніним. Зберігаючи свою індивідуальність, Мєлкова дає тут адекватний переклад. Синонім *мартышка* вдало підібрано для передачі розмовної мови. Російські відповідники до англійського фразеологізму розставлено так, що один вираз є логічним продовженням другого: «Остаться старой девой», і як наслідок цього — «В аду мартышек нянчить». Хоча в останньому з трьох наведених перекладів і маємо певну спробу розшифрувати зміст фразеологізму, але і до нього потрібен коментар.

Узагальнюючи різні випадки передачі шекспірівських фразеологізмів російською мовою, можна помітити дещо спільне для них. Тлумачення окремих елементів не змінилося в різних перекладачів, починаючи з XIX ст. і кінчаючи нашими днями. Сюди належить передача шекспірівських прислів'їв та приказок, які мають еквіваленти в російській мові. Але домінуючими є випадки, коли той же самий фразеологізм передається різними способами за допомогою різної варіації образних лексичних засобів, коли індивідуальна майстерність перекладача виявляється досить яскраво. Одні перекладачі, як уже говорилося вище, в таких випадках володіють талантом відтворювати навіть у деталях авторський спосіб викладу. Таким був насамперед М. Лозинський, що, на думку деяких теоретиків перекладу, ближче, ніж інші російські перекладачі, підійшов до «справжнього Шекспіра» [46]. Протилежним є перекладацький стиль Б. Пастернака, суть якого добре підмічена Л. Озеровим. Він пише, що від рабської прихильності до тексту перекладач перейшов до вільного володіння оригіналом. Спочатку, наблизившись до оригіналу, він, по суті, віддалився від нього. Пізніше, віддалившись від оригіналу, він наблизився до нього по суті [47].

---

[42] The Works of W. Shakespeare, т. III, стор. 22.
[43] Шекспир, т. 1, стор. 290.
[44] В. Шекспир. Избран. произвед., стор. 76.
[45] У. Шекспир. Полн. собр. соч. в 8-ми томах, т. 2, стор. 217—218.
[46] Е. Эткинд. Искусство перевода. — «Иностранная литература», 1956, № 3, стор. 203.
[47] Л. Озеров. Заметки Пастернака о Шекспире. — У кн.: Мастерство перевода, 1966. М., 1968, стор. 118.

Отже, слід сказати, що кожний з варіантів перекладу, доповнюючи інші, допомагає нам глибоко й всебічно розуміти та оцінювати велику спадщину Шекспіра, відчувати багатство його мови.

L. I. MILOVIDOVA

ABOUT THE RENDERING OF SHAKESPEARE'S PHRASEOLOGY IN RUSSIAN

Summary

The aim of the present paper is to show the individual approach of various translators to the problem of reproducing Shakespeare's phraseology which is very rich in expressiveness and emotional in colouring.

Having examined different variations of rendering the same Shakespeare's phraseological expressions in the Russian language by some translators we managed to trace two principal trends. One of the trends is represented by the translators who possess the gift of reproducing the original exactly. As a rule, to render phraseology they use loan-translations. The other trend includes those talented poets and writers who create on the theme of the original rather than reproduce it. To translate phraseology they use various ways.